

POLITICAL CORRECTNESS, CZYLI POPRAWNOŚĆ POLITYCZNA
W PRZESTRZENI KULTUROWEJ
I JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA
AMERYKANÓW, POLAKÓW I ROSJAN

POLINA STASIŃSKA

Jak wiadomo, język w sposób trwały jest związany z mentalnością, kulturą i tradycjami jego użytkowników. Właśnie dlatego wiele procesów i zjawisk, które mają miejsce w społeczeństwie, znajduje swoje odzwierciedlenie w języku. Język jako swoisty kod zaliczany jest do najważniejszych realiów kultury, a językowy obraz świata odzwierciedla światopogląd użytkowników języka danego kręgu kulturowego.

Wiadomo, że nie zawsze można nazywać rzeczy po imieniu. W każdym społeczeństwie istnieje pewien hamujący czynnik, który zapobiega agresji werbalnej. Różne grupy społeczne charakteryzują się właściwymi sobie wartościami i priorytetami, przestrzeganie których pozwala na pokojowe współistnienie członkom tych społeczności.

W tym kontekście na uwagę zasługuje ideologia szeroko pojmowanej tolerancji i życzliwości w odniesieniu do wszystkiego, co inne.

Fenomen *political correctness* (w tłumaczeniu dosłownym „poprawność polityczna”) zrodził się w latach 70-ch ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i zdobywa coraz większe znaczenie w krajach Europy Zachodniej.

Określenie „political correctness” zaproponowała w 1975 r. Karen de Crow – przewodnicząca Narodowej Amerykańskiej Organizacji Kobiet (National Organization for Women).

Za pośrednictwem mediów oraz niektórych organizacji społecznych *political correctness* (PC) wytycza kody postępowania i mówienia. Jest to zespół zasad określających obowiązujący sposób myślenia i wypowiadania się na większość tematów związanych przede wszystkim z człowiekiem, takich jak kwestia płci, wieku, wyglądu zewnętrznego, stanu zdrowia, statusu społecznego, przynależności etnicznej czy rasowej itd.

Między innymi PC przejawia się w świadomym poszukiwaniu zastępczych form w języku w zamian tych określeń, które mogą dotknąć sfery uczuć i godności człowieka oraz naruszyć jego prawa powszechnie znaną i spotykaną nietaktownością werbalną.

Obecnie w społeczeństwie amerykańskim niepoprawność polityczna uważana jest nie tylko za błąd językowy, ale i za błąd w zachowaniu. W konsekwencji brak poprawności politycznej może podważyć reputację człowieka, przeszkodzić w jego karierze oraz spowodować wiele innych problemów.

Jest zrozumiałe, że zjawisko propagujące równość i tolerancję mogło narodzić się i funkcjonować w kraju, gdzie stale przejawia się zainteresowanie ludzką osobowością. Wynika stąd, iż żadna z mniejszości składających się na społeczność amerykańską nie może czuć się dotknięta. Oto przykłady przedstawiające określenia, które zgodnie z amerykańską polityką językową PC są neutralne, maksymalnie pozbawione nieprzyjemnych skojarzeń lub nacechowane pozytywnie:

przynależność etniczna czy rasowa

- nigger / Negro (*lata 20-30*) [негр] > black (*lata 60*) [чёрнокожий] > coloured [цветной] > people of color > [люди цвета] > non-white [небелый] > African American / Afro-American (*lata 80*) [африканский американиец / афроамериканиец] > member of African Diaspora [представитель африканской диаспоры];
- Indian [индеец] > Indigenous person [местный житель] > Native American [коренной американиец];
- Eskimo [эскимос] > Native Alaskan [коренной житель Аляски]

określenia wieku

- od 40 do 65 lat – midsescentence [люди среднего возраста];
- od 65 lat – third age [люди третьего возраста];
- old age pensioners [пожилые пенсионеры] > senior citizens [старшие граждане];
- elderly person [пожилой человек] > silver-ager [человек серебряного возраста]

wady ludzkie oraz odrażający wygląd

- immoral [аморальный] > morally different [иноправственный];
- dishonest [нечестный / недобросовестный] > ethically different [с иной этикой];
- ugly [некрасивый / уродливый] > cosmetically different [косметически иной / лицо с альтернативной внешностью]

cechy fizyczne człowieka

- cripple [калека] > differently-abled [с альтернативными способностями];
- short people [люди низкого роста] > vertically challenged people [люди, преодолевающие трудности из-за своих вертикальных пропорций];
- bald [лысый] > hair-disadvantaged [с нехваткой волос];
- fat [полный] > food challenged [человек, которому еда бросила вызов] > horizontally oriented / challenged [горизонтально ориентированный / преодолевающий трудности из-за своих горизонтальных пропорций] > differently sized [с иными габаритами] > big-boned [грубококостистый];
- deaf [глухой] > visually oriented [визуально ориентированный] > aurally inconvenienced [с неподходящим слухом]

określenia zawodów

- garbageman [мусорщик] > wastereduction manager [менеджер по сокращению отходов];
- janitor [дворник] > building maintenance engineer [инженер по уходу за домом];
- garbage collector [сборщик мусора] > sanitation engineer [инженер по санитарии]

status społeczny

- poor [бедные] > ill-provided [необеспеченные] > deprived [лишённые благ] > socially deprived [социально обездоленные] > underprivileged [малопривилегированные] > disadvantaged [попавшие в менее благоприятные обстоятельства] > low-income people [малообеспеченные люди];
- unemployed [безработные] > unwaged [не получающие зарплаты];
- bin man [человек, роющийся в помойках] > refuse collectors [сбиратель вещей, от которых другие отказались]

przestępczość

- prison [тюрьма] > correctional facility [исправительное учреждение]
- prison guards [тюремные надзиратели] > correctional officers / custodial officers [офицеры охраны];
- prisoners [заключенные] > clients of correctional system [клиенты системы исправительных учреждений] > guests [гости] > people enjoying temporarily hospitality from the state [люди, пользующиеся временным гостеприимством у государства].

Omawiana poprawność polityczna nie jest zjawiskiem nowym. Określenia zgodne z PC pełnią funkcje podobne do eufemizmów (por.: skąpy – *oszczędny*, trus – *осторожный*, cięża – *odmienny stan*, wrať – *укланяться от истины* itp.).

Stosowanie eufemizmów w języku jest w wielu wypadkach spowodowane uprzejmością, delikatnością, grzecznością, co można objąć jednym określeniem – dobrym wychowaniem, które nie pozwala na zachowania, mogące wywołać uczucie przykrości lub urazy u drugiej osoby. W konsekwencji to pozwala na uniknięcie sytuacji konfliktowych, a więc ułatwia komunikację i współzycie ludzi. Political correctness można określić raczej mianem strategii, eufemizmy – to przede wszystkim taktyka w przestrzeganiu tzw. „higieny” werbalnej. Właśnie eufemia stanowi jeden z najbardziej efektywnych środków dla powstawania politycznie poprawnych określeń. Z drugiej zaś strony zjawisko PC wychodzi poza ramy eufemizmów, ponieważ uruchamia w języku angielskim nie tylko poziom leksykalny, ale i składnię, morfologię, słowotwórstwo.

Na specjalną uwagę zasługuje amerykańska poprawność polityczna, motywowana względami komercyjnymi, gdzie człowiek jest pojmowany jako potencjalny konsument, którego trzeba zainteresować, okazać mu życzliwość, nie wystraszyć, zachęcić do kupna w taki sposób i takiego właśnie produktu, który przyniesie zyski producentowi, sklepowi itp. Oto przykłady:

- (1) Podział pasażerów różnych środków transportu:
first class – pierwsza klasa
business class – klasa biznesowa, biznes klas
economy / standard class – klasa ekonomiczna / standardowa (lecz nie *'druga'*).
- (2) Proponowane rozmiary dla otyłych klientek:
BIB – Big Is Beautiful – Duże jest piękne
Renoir Collection – kolekcja renoirowska
(porównaj: *Kobieta o rubensowskich kształtach*, *Женщина кустодиевских качеств*).

(3) Nazwy taryf telefonicznych:

- cheap – ‘tani’
- standard – ‘standardowy’
- peak – ‘szczyt’ (lecz nie expensive – ‘drogi’) itp.

Dla porównania w Rosji towary spożywcze zwykle oznaczane są *Годен до* i dalej data przydatności do spożycia. Jest zrozumiałe samo przez się, że później produkt nie nadaje się do spożycia i nabywca nie kupi go po upływie terminu podanego na opakowaniu. Język angielski nie jest aż tak kategoryczny, proponując zwrot *Best before* [‘Lepiej spożyć do’ / ‘Лучше употребить до’].

Można domniemywać, iż wzmożony przejaw amerykańskiej poprawności politycznej jest podyktowany wysokim poziomem kultury społecznej oraz ideologią i mentalnością społeczeństwa amerykańskiego proklamującego kult człowieka oraz jego indywidualizm (privacy).

Zwolennicy omawianego zjawiska wypowiadają się ogólnie mówiąc w sposób następujący: u podstaw political correctness legły szlachetne intencje.

Przeciwnicy teorii „homo politicus-correctus” są przekonani, że:

- samo przepakowanie towaru nie zmienia zawartości i za jakiś czas pewnie znowu trzeba będzie to zrobić;
- jest to sposób wymuszania tolerancji;
- PC ma za zadanie totalnie zmienić nasze naturalne systemy wartości;
- prawda jest pierwszą ofiarą PC;
- jest to polityka w oczywisty sposób sprzeczna z wolnością słowa itp.

Omawiane zjawisko przejawia się obecnie w języku rosyjskim, gdzie coraz częściej używane są następujące połączenia wyrazowe: *политическая / коммуникативная / культурная / этическая корректность, языковой такт, культурная чуткость* i inne.

Należy podkreślić, że dla Rosji nie jest to zjawisko nowe. Pierwsze przejawy poprawności politycznej w języku rosyjskim można odnaleźć w czasach radzieckich. Oto przykłady:

- места ссылки или принудительного поселения > *места не столь отдаленные*;
- аресты, порожденные сталинскими репрессиями > *социальная профилактика*;
- ссылки / заключенные > *спецпереселенцы / спецконтингент*;
- тюрьма > *учреждение*;
- тюремная камера > *помещение камерного типа* (ПКТ);
- тюремный надзиратель > *контролёр*;

- сидеть в тюрьме > *находиться на полном государственном обеспечении*;
- приговор к смертной казни > *высшая мера (наказания)* (официальный юридический термин);
- приготовить к смертной казни > *обслужить по первой категории*;
- смертная казнь > *высшая мера социальной защиты*;
- убийство > *физическое устранение*;
- палач > *исполнитель*;
- ЧК / НКВД / КГБ > *компетентные органы*;
- агент / стукач > *информатор / доброжелатель*;

Politycznie poprawne określenia w języku rosyjskim z lat 90 ubiegłego wieku:

- не русские (т.е. ‘представители народов Кавказа, Средней Азии и некоторых других регионов’) > *лицо армянской / узбекской ... / кавказской / азиатской / (!) европейской ... национальности*;
- бедные > *простые люди > социально непривилегированные / малообеспеченные слои населения > малоимущие*;
- ночлежка > *дом ночного пребывания*;
- безработица > *незанятость населения*;
- инвалиды > *люди с ограниченными возможностями*;
- дети-инвалиды > *дети, страдающие отклонениями в физическом / интеллектуальном развитии*;
- глухой > *слабослышащий*;
- полные > *лица (обладатели) нестандартных размеров*;
- гомосексуалисты, лесбиянки > *сексуальные меньшинства / секс-меньшинства > люди нестандартной половой ориентации*;
- учреждения, занимающиеся организацией похорон > *ритуальные услуги*;
- !!! кладбище для домашних животных > *мемориально-ритуальный комплекс по захоронению праха умерших домашних животных*;
- уход на пенсию по старости > *уход на заслуженный отдых (покой)*;
- убить / перебить / уничтожить > *обезвредить > нейтрализовать*;
- расстрел > *спецакция*;
- военные действия в Чечне > *наведение конституционного порядка*.

Porównajmy również używane głównie w języku oficjalnym i środkach masowego przekazu określenia niektórych mało prestiżowych zawodów stworzone po to, żeby zasugerować ich wyższą rangę:

- крестьяне > *труженики полей*;
- тракторист > *механизатор*;
- доярка > *оператор машинного доения*;
- продавец > *работник прилавка / товаровед*;
- лифтер > *оператор подъёмников*;
- грузчик > *инженер по укладке грузов*;
- рабочий, занимающийся удалением и обезвреживанием жидких – нечистот > *ассенизатор > оператор очистных работ*;
- уборщица > *техничка*;
- прислуга > *домашняя работница / домработница*;
- работники похоронного бюро > *специалисты ритуального сервиса*;
- проститутки > *женщины группы повышенного риска*.

Wśród Rosjan przeważają raczej krytyczne opinie i sprzeciw, dotyczące omawianego zjawiska. Stąd we współczesnych rosyjskich massmediach politycznie poprawne określenia w stylu amerykańskim stają się niekiedy przedmiotem żartu, drwin i rozrywki. Oto przykłady z pewnego artykułu¹, w którym dziennikarz proponuje w przeciwieństwie do zachwalanej amerykańskiej poprawności politycznej nasze, rosyjskie przepisy, które mają na celu regulację komunikacji pokojowej i nikogo nie krzywdzącej:

- кавказцы > *тоже россияне*;
- пожилой человек > *близкий к финалу жизни / живая реликвия / говорящая руина*;
- бомж > *житель теплотрассы / гражданин Вселенной / неизвестный / пилигрим*;
- умирающий > *человек, у которого проблемы со временем*;
- богатые > *конкретные люди / серьезные люди / счастливые обладатели „шестисотых“ „Мерседесов“ / люди, не экономящие на своем телефоне*;
- кондуктор в трамвае > *менеджер по продаже билетов / заместитель водителя по реализации / коммерческий директор трамвая / официальный дистрибьютер Трамвайного Управления*.

Porównajmy również niektóre z haseł, które przedstawia „Краткий словарь культурно чуткого языка”²:

1 Политкорректность по-русски. /в:/ „Комсомольская правда”, №142, 2002.

2 Белаш В., Краткий словарь культурно чуткого русского языка. /в:/ „Коммерсант-Власть”, №13, 2002.

- Автомойщик – *автомобильный стилист / менеджер по контролю за внешним видом транспортных средств*;
- Бедный – *экономически неподготовленный*;
- Безработный – *лицо с альтернативным трудоустройством / профессионально незанятое лицо*;
- Большой – *инакочувствующий*;
- Душевнобольной – *инакомыслящий*;
- Вонючий – *обогащенный запахами*;
- Воровство – *нестандартное приобретение*;
- Дворник – *менеджер по гигиене окружающей среды*;
- Заключенный – *гость (клиент) пенитенциарной системы / социально отделенное лицо*;
- Коротышка – *лицо с вертикальной проблемой*;
- Лгун – *лицо с творческим отношением к фактам*;
- Ложь – *альтернативная версия фактов*;
- Лысый – *свободный от растительности*;
- Мертвец – *лицо, страдающее ГССБД (глобальный систематический синдром биологической дисфункции)*;
- Неграмотный – *лицо, использующее альтернативную грамматику*;
- Проститутка – *лицо, занятое в сфере услуг для взрослых*;
- Старая дева – *лицо, добровольно практикующее гетеросексуальное воздержание*;
- Толстый – *горизонтально одаренный (ориентированный), гравитационно ориентированный*;
- Худший – *наименее лучший*.

Istotne jest to, że poprawność polityczna w Rosji w chwili obecnej znajduje się dopiero w fazie kształtowania i w odróżnieniu od USA jak na razie nie przekształca się w ideologię.

Dla mieszkańców współczesnej Rosji charakterystyczne jest zachowanie werbalne niekiedy bardziej agresywne i ostre, ale i bardziej szczerze w porównaniu do innych narodów (por. znany rosyjski frazeologizm „pezать правду-матку”). Na uwagę zasługuje następująca wypowiedź znanego rosyjskiego anglisty, profesora Uniwersytetu Moskiewskiego, Swetłany Ter-Minasowej³: „W wyniku stałego zainteresowania ludzką osobowością znajdującą się w samym centrum ideologii społecznej, na którą skierowane są wysiłki polityki, ekonomii i kultury, język angielski w porównaniu do języka rosyjskiego jest bardziej czuły, bardziej ludzki, bardziej uprzejmy. Z naszą ideologią

³ Тер-Минасова С.Г., *Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие*. – Москва, 2000, с. 223.

kolektywizmu oraz ignorancją indywidualizmu (...) trudno oczekiwać czegoś innego. Z reguły język rosyjski nie obciąża siebie względami humanitaryzmu oraz wrażliwości w stosunku do każdego człowieka”.

Trzeba podkreślić, że język rosyjski przez długi okres czasu odzwierciedlał ideologię całkowitego podporządkowania interesów jednostki interesom społeczeństwa socjalistycznego. Właśnie ten fakt znajduje swoje odzwierciedlenie w wielu politycznie niepoprawnych określeniach, do których od dawna przyzwyczaili się Rosjanie. Oto przykłady:

- табличка возле стоп-крана (w formie rozkazu!):
‘Не прозаты! Штраф ... рублей!’
(por.: w języku angielskim: *‘Penalty for deliberate misuse is ...’* – ‘Штраф за умышленно неверное использование...’ – w formie ostrzeżenia);
- табличка в транспортных средствах:
‘Места для пассажиров с детьми и инвалидов’;
- официальные медицинские термины, активно используемые в повседневном общении:
‘лица, страдающие ожирением (косоглазием, косоплостью, косорукостью, лопухостью ...)’;
- первая строчка пенсионного удостоверения:
‘Пенсия назначена по старости’;
- наименование должности: *‘историк третьего разряда’*;
- пациент медицинских учреждений: *‘больной’*;
- извещение о гибели военнослужащего: *‘похоронная’*;
- бытующие в разговорной речи наименования представителей разных народов: *америкаш, жид, кацап, китаёза, хохол, чучмек* itp.

W polszczyźnie wyrażenie poprawność polityczna jest tłumaczeniem z angielskiego. Przymiotnik „polityczny” zwykle używany w znaczeniu „dotyczący polityki, związany z polityką”, nawiązuje tu do dawnego sensu tego słowa, a mianowicie „dobrze wychowany, umiejący się zachować; roztropny, układny, dyplomatyczny”⁴.

Zgodnie z panującą obecnie tendencją nie wypada używać publicznie (w tekście prasowym, relacji telewizyjnej itd.) niektórych słów do niedawna uważanych za obojętne i w pełni dopuszczalne, ponieważ mogą one być przez kogoś odebrane jako obraźliwe. Oto przykłady:

wiek

- starość > *trzeci / złoty wiek*

⁴ R.S. *Polityczna poprawność*. /w:/ „Poradnik Językowy”, nr 3, 1998.

nazwy narodowości

- Cygan > *Rom*;
- Murzyn > *Afrykańczyk / biały inaczej*

cechy i ułomności fizyczne i psychiczne

- kobieta otyła, tęga > *puszysta > rubensowskie kształty*;
- kaleka, inwalida > *niepełnosprawny / osoba niepełnosprawna / sprawny inaczej*;
- dziecko inwalida > *dziecko specjalnej troski*;
- dzieci opóźnione w rozwoju > *dzieci specjalnej troski*

status społeczny

- biedny > *ubogi / potrzebujący*;
- sieroty > *dzieci osierocone*;
- chłop > *rolnik*;
- wieśniak > *mieszkaniec wsi*

choroby

- rak > *choroba nowotworowa*;
- chory > *zdrowy inaczej*

życie seksualne

- konkubinat > *związek nieformalny*;
- homoseksualista > *gej / kochający inaczej*;
- homoseksualizm > *odmienne (niekonwencjonalne) preferencje seksualne > upodobania seksualne odmienne od standardu > inna orientacja seksualna*

niektóre mało prestiżowe zawody

- listonosz > *doreczyciel*;
- pedikiurzystka, manicurzystka > *stylista pielęgnacji dłoni i stóp*;
- sprzedawczyni > *ekspedientka*;
- śmieciarz > *pracownik MPO*;
- rzemieślnik > *prywatny przedsiębiorca*;
- gosposia > *pomoc domowa*;
- dozorca > *gospodarz domu*.

W Polsce omawiane zjawisko nie przez wszystkich odbierane jest entuzjastycznie. Istnieje przekonanie, że przestrzeganie poprawności politycznej

nie wróży niczego dobrego dla języka polskiego, ponieważ „masowo wchodzą do obiegu wymyślone przez kogoś sformułowania, a wyrazy uznawane jeszcze przed kilku laty za neutralne, trafiają na indeks”⁵.

Na pytanie „Czy podoba się Panu polszczyzna poprawna politycznie?” profesor Michał Głowiński odpowiada w sposób następujący⁶: „Tworzenie przymusu językowego, żeby mówić tak, a nie inaczej, wywołuje u mnie zasadniczy sprzeciw. Ale zgadzam się z tym kierunkiem myślenia. Wydaje mi się to więc cenną ideą, ale nie jako system nakazów i zakazów, tylko problem kultury mówienia i zachowania. Mówić tak, żeby nikogo nie obrazić”.

W świetle powyższego można stwierdzić, że

- przyczyny pojawiania się politycznie poprawnych określeń leżą w sferze pozajęzykowej.;
- PC zrodziła się w Stanach Zjednoczonych, gdzie rozwija się w pełnej zgodzie z językowym obrazem świata społeczeństwa amerykańskiego;
- jest to pojęcie wieloaspektowe i niejednoznaczne;
- w USA PC przerosła w ideologię. Jest to próba oddziaływania nie tylko na język. Natomiast dla współczesnych Rosjan i Polaków ‘политическая корректность’ i ‘poprawność polityczna’ w chwili obecnej oznacza przede wszystkim dążenie do przestrzegania taktowności werbalnej i charakteryzuje się własną słowiańską specyfiką. Różnica tkwi w odmiennym podejściu do miejsca i roli jednostki w różnych kręgach kulturowych;
- nowe politycznie poprawne określenia w języku polskim i rosyjskim świadczą o globalizacji na świecie, internacjonalizacji słownictwa oraz o wyzwoleniu świadomości językowej użytkowników i gotowości do zmian ustalonych norm.

Literatura

- Асеева Ж.В., *Лексические средства выражения идеологии политической корректности в современном английском языке*: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Иркутск, 1999.
- Болдырева С.И., Болдырева М.В., *Политически корректный язык. /в:/ Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований*. – Калининград, 1999.
- Иванова О.И., *Политкорректность в России*. /в:/ „Вестник Евразии”, 2002, №3.

⁵ Staszewski W., *Dziś Cyganów już nie ma*. /w:/ „Gazeta Wyborcza”, nr 93, 21.04. 1998.

⁶ Głowiński M., *Jaka piękna ta Romka*. /w:/ „Gazeta Wyborcza”, nr 93, 21.04. 1998.

- Киселева Т.В., *Коммуникативная корректность в языковой картине мира* /в:/ http://www.kcn.ru/tat_ru/science/news/lingv_97/n62.htm
- Ларина Т.В., *Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах*. Москва, 2003.
- Толстая Т., *Политическая корректность*. /в:/ http://courier-pmr.narod.ru/n_10/w1018.htm.
- Шейна И.М., *Роль языка в формировании коллективной картины мира*. /в:/ Номинация и дискурс. – Рязань, 1999. – С. 127-130.
- Bard H., Cerf K., *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. – L., 1994.
- Holder R.W., *The Language of evasion, hypocrisy, prudery and deceit*, London, 1987.
- Political Correctness в теории* /в:/ Еженедельные путешествия в мир, который говорит по-английски /в:/ <http://www.ora.com/people/staff/sierra/flum/>
- Rawson H., *A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk*, New York, 1981.
- R.S., *Polityczna poprawność*. /w:/ „Poradnik Językowy”, nr 3, 1998.
- Ziabicka K., *Poglądy to przesady*. /w:/ „Gazeta Wyborcza”, 12.10.1994.